

**REFLECTION OF CAUCASIAN WARS AND MUHAJIRISM IN THE NOVEL OF
ABUZAR AIDAMIROV “LONG NIGHTS”**

კავკასიური ომებისა და მუჰაჯირობის ასახვა აბუზარ აიდამიროვის რომანში
„გრძელი ღამეები“

Khvtiso Mamisimedishvili

Doctor of Philology,

Associated Professor of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,

Tbilisi, I. Chavchavadze Ave. 1, 0179, Georgia,

+995599214134, khvtiso.mamisimedishvili@tsu.ge,

<https://orcid.org/0000-0002-1038-324X>

Abstract. Abuzar Aidamirov (1933 – 2005), a prominent Chechen novelist, poet, publicist and public figure, made a great contribution to the development of Chechen literature. The most important work of Abuzar Aidamirov is the novel “Long Nights” (Chechen: *Еха буйсанаш*), which won the writer universal recognition and popularity.

Abuzar Aidamirov started working on the novel during the years of deportation, while living in Kazakhstan. The writer was forbidden to write and publish any publication about the misfortunes of the Chechen people during the Soviet period. Therefore, he created the novel “Long Nights”, the plot of which reflects the historical past, the cruel colonial policy of tsarism against the Chechen people, although it was possible to publish the novel in the Chechen language only in 1972. Abuzar Aidamirov’s novel, which told us about the objective reasons of the Russian-Caucasian Wars and the Muhajirism of Chechens, turned out to be completely unacceptable to the Soviet totalitarian regime.

Official Soviet historiography viewed the Caucasian Highlanders’ struggle for freedom as a jihad, organized by religious fanatics against Christian Russia, inspired by the Ottoman Empire and Great Britain. A. Aidamirov depicted in the novel the conquering character of the Russian-Caucasian Wars, the social living of the Chechen people involved in the war, and the humanitarian catastrophe caused by the war.

The story of Abuzar Aidamirov’s “Long Nights” covers a wide geographical area. The action takes place in the highland villages of Chechnya, Cossack Stanitses, Vladikavkaz, Tiflis, Constantinople, London and other cities/towns of the world. The characters of the novel are mainly historical persons: Imam Shamil, Baysangur Benoel, Russian generals, the Viceroy of the Caucasus, etc. The writer tells, how the fate of the Chechen people was decided in the palaces of the Russian emperor, the viceroy of the Caucasus and the Ottoman sultan. Abuzar Aidamirov created a highly refined artistic face of the Ossetian general Musa Kundukhov, who was able to deceive a part of the Chechen people and immigrate them to the Ottoman Empire in order to make it easier for the tsarist authorities to manage the conquered territory.

Key words: Chechen novel; Caucasian Wars; Muhajirism.

ხეთისო მამისიმედიშვილი
 ფილოლოგიის დოქტორი,
 ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
 სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი,
 ქ. თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 1, 0179, საქართველო,
 +995599214134, khvtiso.mamishedishvili@tsu.ge,
<https://orcid.org/0000-0002-1038-324X>

აბსტრაქტი. ჩეხური ლიტერატურის განვითარებაში უდიდესი ღვაწლი მიუძღვის აბუზარ აიდამროვს (1933 – 2005), გამოჩენილ ჩეხ რომანისტს, პოეტს, პუბლიცისტსა და საზოგადო მოღვაწეს. აბუზარ აიდამროვის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწარმოები არის რომანი „გრძელი ღამეები“ (*ჩეხ. Еха дубьйсанаши*), რომელიც ისტორიული ტრილოგიის პირველი ნაწილია. მისი შემდგომი ნაწილებია რომანები: "ელვა მთებში" და "ქარიშხალი". ტრილოგია აღიარებულია ჩეხური ლიტერატურის კლასიკურ ნაწარმოებად, ხოლო მის ავტორი - ჩეხური მწერლობის კლასიკოსად.

აბუზარ აიდამროვის რომანში „გრძელი ღამეები“ მოქმედება ხდება XIX საუკუნის II ნახევარში. იგი ასახავს რუსეთ-კავკასიის ომების შემდეგ ჩეხეთში განვითარებულ მოვლენებს. ოფიციალური საბჭოთა ისტორიოგრაფია კავკასიის მთიელთა ბრძოლას თავისუფლებისთვის განიხილავდა როგორც რელიგიური ფანატიკოსების მიერ ქრისტიანული რუსეთის წინააღმდეგ მოწყობილ ჯიჰადს, რომელიც ინსპირირებული იყო ოსმალეთის იმპერიისა და დიდი ბრიტანეთის მიერ. საბჭოთა ტოტალიტარიზმისა და სოციალისტური რეალიზმის ეპოქაში, მკაცრი ცენზურის მიუხედავად, ა. აიდამროვმა რომანში ასახა სიმართლე, რუსეთ-კავკასიის ომების დამპყრობლური ხასიათი, ომში ჩაბმული ჩეხნი ხალხის სოციალური ყოფა, ომის შედეგად გამოწვეული ჰუმანიტარული კატასტროფა.

აბუზარ აიდამროვის „გრძელი ღამეების“ სიუჟეტი მოიცავს ვრცელ გეოგრაფიულ არეალს. ნაწარმოებში მოქმედება ხდება ჩეხეთის მაღალმთიან აულებში, კაზაკთა სტანიცებში, ვლადიკავკაზში, თბილისში, კონსტანტინოპოლში, ლონდონსა და მსოფლიოს სხვა ქალაქებში. რომანში, მართალია, არ არის მთავარი გმირი და თანმიმდევრული სიუჟეტი, მაგრამ ეს გარემოება არაფერს აკლებს ნაწარმოებს. რომანის პერსონაჟები ძირითადად ისტორიული პირები არიან: იმამი შამილი, ბაისანგურ ბენოელი, რუსი გენერლები, კავკასიის მეფისნაცვალნი და სხვ. მწერალი მოგვითხრობს, თუ როგორ წყდებოდა ჩეხნი ხალხის ბედი რუსეთის იმპერატორის, კავკასიის მეფისნაცვლისა და ოსმალეთის სულთნის სასახლეებში. ჩეხნი ხალხის ოსმალეთის იმპერიაში გადასახლებასთან დაკავშირებით რომანი წარმოგვიდგენს უაღრესად დამაბულ დიალოგებს თერგის ოლქის უფროს მიხეილ ლორის-მელიქოვსა და ოს გენერალ მუსა კუნდუხოვს შორის, ასევე რუსეთის ელჩ ივანტიევსა და ოსმალეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ ალი ფაშას შორის.

აბუზარ აიდამროვის რომანში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ფოლკლორულ მოტივებსა და ჩეხნი ხალხის ტრადიციული ყოფის დეტალებს, ხალხურ წეს-ჩვეულებებს, სტუმარმასპინძლობას, მოზარდების მეომრებად აღზრდის ხელოვნებას, შალის აჯანყებას - ე. წ. „ხანჯლებით ბრძოლას“, ჰაზავათის კრიტიკას, ჩეხებისა და კაზაკების ურთიერთობას, XIX საუკუნის ტფილისის აღწერას.

საკვანძო სიტყვები: ჩეხური რომანი; კავკასიური ომები; მუჰაჯირობა.

შესავალი. აბუზარ აიდამიროვმა რომანზე მუშაობა ჯერ კიდევ დეპორტაციის წლებში, სამშობლოდან შორს, ყაზახეთში ცხოვრების დროს დაიწყო, როცა მას აკრძალული ჰქონდა ჩეჩენი ხალხის თავზე საბჭოთა პერიოდში დატრიალებული უბედურების შესახებ რაიმე პუბლიკაციის დაწერა და გამოქვეყნება.

აბუზარ აიდამიროვმა რომანში „გრძელი ღამეები“ მოქმედება ისტორიულ წარსულში გადაიტანა. მისი სიუჟეტიც ასახავს ჩეჩენი ხალხის მძიმე ისტორიულ წარსულს, ცარიზმის სასტიკ კოლონიალურ პოლიტიკას, თუმცა ჩეჩენურ ენაზე მისი გამოქვეყნება მხოლოდ 1972 წელს გახდა შესაძლებელი. მიუხედავად იმისა, რომ რომანში მოქმედება ხდება XIX საუკუნის შუა წლებსა და II ნახევარში და მას თითქოს არანაირი კავშირი არ ჰქონდა საბჭოთა სინამდვილესთან, მთავრობამ „გრძელი ღამეები“ მალევე აკრძალა. საბჭოთა ტოტალიტარული რეჟიმისთვის სრულიად მიუღებელი აღმოჩნდა აბუზარ აიდამიროვის რომანი, რომელიც რუსეთ-კავკასიის ომებისა და ჩეჩენთა მუჰაჯირობის ობიექტური მიზეზების შესახებ მოგვითხრობდა. რუსულ ენაზე ის პირველად პოსტსაბჭოთა პერიოდში, მხოლოდ 1996 წელს დაიბეჭდა. ამის შემდეგ წიგნი ითარგმნა არაბულ, თურქულ, ფრანგულ და სხვა ევროპულ ენებზე.

აბუზარ აიდამიროვის მიერ მხატვრულ ლიტერატურაში წამოჭრილ თემებს საბჭოთა იდეოლოგია ებრძოდა. როგორც ი. ბამატალიევი აღნიშნავს, „ცენზურის მიუხედავად, მწერალი მაინც უშიშრად მუშაობდა და ქმნიდა კლასიკურ ნაწარმოებებს, რომლებშიც გადმოსცემდა ჩეჩენი ხალხის ნამდვილ ისტორიას“ (Баматалиев, 2019). რომან „გრძელი ღამეები“ ჩეჩენმა ფოლკლორისტმა და ლიტერატურათმცოდნემ ო. ჯამბეკოვმა რუსულ ენაზე რამდენიმე სამეცნიერო პუბლიკაცია უძღვნა, რომლებშიც მკვლევარი განიხილავს აბუზარ აიდამიროვის რომანის ისტორიულ და ფოლკლორულ წყაროებს, ნაწარმოების სტრუქტურისა და პოეტიკის ზოგიერთ თავისებურებას (Джамбеков, 2015: 100-104).

აბუზარ აიდამიროვმა ჩეჩენი ხალხის უდიდესი სიყვარული და პატივისცემა დაიმსახურა. დღეს დიდი მწერლის სახელს ატარებს ჩეჩნეთის ქალაქებისა და სოფლების ქუჩები, საგანმანათლებლო და კულტურული დაწესებულებები, გროზნოს ეროვნული ბიბლიოთეკა. მისი წიგნები მრავალათასიანი ტირაჟით სწრაფად იყიდება, მაგრამ, სამწუხაროდ, მწერლის შემოქმედების შესახებ სრულყოფილი მონოგრაფიული გამოკვლევა, როგორცაც ის იმსახურებს, ჯერ არ დაწერილა. რომანი „გრძელი ღამეები“ მსოფლიოს მრავალ ენაზე ითარგმნა, თუმცა არ მოიპოვება მისი ქართული თარგმანი. აბუზარ აიდამიროვისა და მისი რომანის შესახებ ქართულ ენაზე დღემდე არ გამოქვეყნებულა არცერთი სამეცნიერო სტატია.

ნაშრომის მიზანია აბუზარ აიდამიროვის რომანის ქრონოტოპისა და მასში ასახული მოვლენების ისტორიული რაკურსით განხილვა; რომანის სიუჟეტში ისტორიულ პირთა როლისა და ფუნქციის გამოკვეთა. რომანში განვითარებული ტრაგიკული მოვლენების მიზეზთა დადგენა და მათი იდეურ-მხატვრული ანალიზი.

მეთოდები. ა. აიდამიროვის რომანი, მართალია, წარსულში მომხდარ ისტორიულ პროცესებს ასახავს, მაგრამ „გრძელი ღამეები“ ამავე დროს არის უაღრესად თანამედროვე რომანი და კავკასიაში დღეს მიმდინარე პროცესებსაც აქტიურად ეხმაურება.

ნაშრომში გამოყენებულია კვლევის ნარატოლოგიური მეთოდი, რომლის საშუალებითაც ხერხდება მწერლის პიროვნების გააზრება, მისი ფსიქოლოგიური პროფილისა და ნაწარმოებში ასახული საზოგადოებრივი ასპექტების ამოცნობა. იმ დროს, როცა კომუნისტური იდეოლოგია და სოციალისტური რეალიზმის პრინციპები მწერლისგან ბედნიერი საბჭოთა ადამიანის მხატვრული სახის შექმნას მოითხოვდა, აბუზარ აიდამიროვმა რომანში „გრძელი ღამეები“ გააცოცხლა ჩეჩენი ხალხის ისტორიის ერთ-ერთი ყველაზე გარდამტეხი და ტრაგიკული ფურცელი. მწერლის შემოქმედების ძირითადი თემატიკა და საზრისი ეწინააღმდეგებოდა სოციალისტური რეალიზმის

ფუნდამენტურ პრინციპებს. მან ამხილა რუსეთის დამპყრობლური პოლიტიკა. როგორც თვითონ ა. აიდამიროვი აღნიშნავდა, ის მწერალი გახდა ცხოვრებამ და ჩეჩენი ხალხის ტრაგედიაში. საბჭოთა პერიოდში მიმდინარეობდა ჩეჩენი ხალხის ისტორიული წარსულის მეთოდური და ეტაპობრივი ფალსიფიკაცია. მან კი თავის რომანში სინამდვილე გადმოსცა. სწორედ ამიტომ, სრულიად სამართლიანად, ჩეჩენმა მწერალმა საიდ-ჰამზათ ნუნუევმა აბუზარ აიდამიროვს „ეპოქის სულიერი ლიდერი უწოდა“ (Нунуев, 2012). აბუზარ აიდამიროვის მოღვაწეობა გასცდა საბჭოთა იდეოლოგიის ჩარჩოებს, რადგან ის თავისი ხალხის ცხოვრებაზე მუდამ სიმართლეს წერდა.

რომან „გრძელი ღამეების“ მხატვრული თავისებურება შესწავლილია ისტორიულ-პოლიტიკური და სოციალურ-კულტურული ასპექტების გათვალისწინებით. ნაწარმოების თხრობის სტრუქტურა მრავალფეროვანია. ავტორისეულ თხრობას ენაცვლება მძაფრი დიალოგები, კერძოდ, კონკრეტულ საკითხებზე პერსონაჟთა განსხვავებული თვალსაზრისით გამოწვეული მძაფრი დისკუსიები. აქედან გამომდინარე, აბუზარ აიდამიროვის რომანის ანალიზში ეფუძნება სტრუქტურალიზმის მეთოდს. ხოლო კულტურულ-ისტორიული მეთოდის გამოყენებით შესაძლებელი გახდა რომანში ასახული ტრადიციული, რელიგიური და მსოფლმხედველობრივი ელემენტების გააზრება და გაანალიზება. ნაშრომში გამოყენებულია ასევე კვლევის შედეგებითი მეთოდი, რომლის საშუალებით დგინდება შემოქმედებითი პროცესის ნათესაობა, ლიტერატურული პარალელები და ტიპოლოგია.

ნაწარმოები განხილულია ინტერდისციპლინურ კონტექსტში, მხატვრული ანალიზის დროს გამოყენებულია ჰუმანიტარული მეცნიერების სხვა დარგების - ისტორიის, ეთნოლოგიისა და ფოლკლორისტიკის მონაცემები, რადგან ნაციონალური კოლორიტისა და მხატვრული ეფექტის შესაქმნელად ა. აიდამიროვი რომანში ხშირად იყენებს ფოლკლორულ მოტივებსა და სიუჟეტებს, ანდაზებსა და ხალხური სიბრძნის სხვა ელემენტებს. როგორც ო. ჯამბეკოვი მიუთითებს, „მწერალი ჩეჩნების თურქეთში გადასახლების ეპიზოდში ვრცელი ეპიკური სურათის შესაქმნელად რომანში ორი სახის ფოლკლორულ ტრადიციას ემყარება: საგმირო-ისტორიულ სიმღერებს, ე. წ. „ილის“ ჟანრსა და ზეპირ არაზღაპრულ პროზას“ (Джамбеков, 2015: 102). მკვლევართა მიერ გაზიარებული თვალსაზრისის თანახმად, ეროვნული სულის გამოხატველი ფოლკლორული ელემენტები, ხალხის ცოდნა და გამოცდილება ინტეგრირებულია ავტორისეულ მხატვრულ ტექსტში. ფოლკლორული მოტივების გამოყენებით, მწერალი მკითხველს სრულად განაცდევინებს უბედურებაში ჩავარდნილი მთელი ხალხის ტრაგედიას.

შედეგები. აბუზარ აიდამიროვს რომანის დაწერამდე საფუძვლიანად შეუსწავლია რუსეთ-კავკასიის ომებსა და მუჰაჯირობასთან დაკავშირებული ყველა წერილობითი დოკუმენტი და ხალხური გადმოცემა. აქედან გამომდინარე, ავტორისეული თხრობა ზუსტ ისტორიულ ფაქტებს ეყრდნობა, როცა ის თავისუფლებისთვის მებრძოლი კავკასიელი მთიელების ომების ქრონიკას მიმოიხილავს.

მიუხედავად იმისა, რომ ავტორის მთელი სიმპათია თავისუფლებისთვის მებრძოლი მთიელების მხარეს არის, ნაწარმოებში გვხვდება ჰაზავათის კრიტიკა. აჯანყებას, მრავალრიცხოვან და სამხედრო ტექნიკით აღჭურვილ მტერთან შეიარაღებულ დაპირისპირებას მწერალი მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში მიიჩნევს დასაშვებად. რომანის ცალკეულ ეპიზოდებში პუბლიცისტური სტილი სჭარბობს, განსაკუთრებით იქ, სადაც მწერალი ჩეჩნეთის რუსეთთან ურთიერთობას თემას ეხება და მას ისტორიულ-პოლიტიკურ ჭრილში განიხილავს. ნაწარმოებში ა. აიდამიროვი მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს რუსეთ-კავკასიური ომების შედეგებსა და მათ ანალიზს. ავტორი მკითხველს თავზე არ ახვევს საკუთარ თვალსაზრისს და სიმართლის გასარკვევად რომანში წარმოგვიდგენს ურთიერთსაპირისპირო პოზიციების მქონე პერსონაჟთა ცხარე

დისკუსიებს. რომანის ერთ-ერთი პერსონაჟი, ბერსა, დაუფარავად აცხადებს: - „სასულიერო ფენამ და ჰაზავათმა თითქმის სრულ დაღუპვამდე მიგვიყვანა. განა შეიძლება ამათ ხალხის ბედი მივანდოთ? მათ პრაქტიკულად არაფერი იციან იმის შესახებ, თუ რა ხდება მსოფლიოში. ისინი მოწყვეტილი არიან ცხოვრებას. მათი ცოდნა და მსოფლმხედველობა მხოლოდ ლოცვებს ეყრდნობა. მათ შეუძლიათ მხოლოდ ჰაზავათის ან ხელისუფლებასთან შერიგების მოწოდება. უფრო მეტიც, ორივე შემთხვევაში მათ ერთი მიზანი ამოდრავებთ: თავად იყვნენ თბილად და კომფორტულად“ (Айдамиров, 1996: 177). ბერსას აზრს სრულად იზიარებს მეორე პერსონაჟი - თავისუფლებისთვის მებრძოლი მაქკალი. მას სწამს, რომ არ ყოფილიყო ჰაზავათი, ჩეჩენ ხალხს გამარჯვების უფრო მეტი იმედი და პერსპექტივა ექნებოდა, რადგან ბრძოლაში ჩაბმული მეომრები უფრო მეტ მხარდაჭერას მოიპოვებდნენ საქართველოში, ოსეთსა და თვით რუსეთშიც. - „მაგრამ, ჰაზავათმა გაგვწირა მარტოობისთვის, - ამბობს მაქკალი, - არ დაგვიტოვა გზა არც შერიგების და არც სხვა რელიგიის ხალხთან თანამშრომლობის. როცა ეს დაუფარავად განვაცხადე, ყველა მოლამ და ჰაჯიმ ჩემ წინააღმდეგ მომართა იარაღი. მათ ურწმუნოდ და უღმერთოდ მომნათლეს“ (Айдамиров, 1996: 185). მწერლის აზრით, ომში დამარცხების ერთ-ერთი მიზეზი, როგორც ჩანს, იყო იმდროინდელ ჩეჩენურ საზოგადოებაში განსხვავებული აზრის მიუღებლობა და შეუწყნარებლობა.

მართალია, რომანში გვხვდება იმამ შამილის კრიტიკა, მაგრამ მწერალი მას მაინც მთელი დიდებულებით წარმოგვიდგენს. მისი აზრით, შამილის სიდიადე ის იყო, რომ მან გააერთიანა კავკასიის მრავალენოვანი მთის ხალხები, რომლებიც ერთმანეთისგან განსხვავდებოდნენ არა მარტო ენებით, არამედ ხასიათებით, ტრადიციებითა და წეს-ჩვეულებებით. იმამი შამილი ზუსტად ოცდახუთი წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელების გმირულ ბრძოლას მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი იმპერიის წინააღმდეგ. როგორც ა. აიდამიროვი აღნიშნავს, შამილს არ ჰქონდა საკუთარი მრეწველობა და არც მყარი ეკონომიკური ბაზა; ქვეყნის გარედან ის თითქმის არ იღებდა არანაირ სამხედრო და პოლიტიკურ მხარდაჭერას. ასეთ ვითარებაში მისმა ნაიბებმა ჩაატარეს წარმატებული სამხედრო ოპერაციები ყველაზე თანამედროვე იარაღით აღჭურვილი უძლიერესი არმიის წინააღმდეგ, რომელსაც გამოცდილი და სამხედრო საქმის მცოდნე გენერლები ხელმძღვანელობდნენ და მათზე არაერთი ბრწინვალე გამარჯვება მოიპოვეს (Айдамиров, 1996: 225).

რომანში მონაწილეობენ შამილის განთქმული ნაიბები, მათ შორის არის ლეგენდარული ბაისანგურ ბენოელი, რომელიც, მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის ჯარებთან ბრძოლებში ცალი ხელი, თვალი და ფეხი დაკარგა, მაინც მამაცურად აგრძელებდა ბრძოლას მტრის წინააღმდეგ. უნაგირზე თავი რომ დაეჭირა, მას ცხენზე აბამდნენ. დაღესტანში ღუნიბის ალყის დროს ბაისანგურ ბენოელი კატეგორიულად არ დაეთანხმა იმამის გადაწყვეტილებას, რომელიც რუსეთის ხელისუფლებას უნდა ჩაბარებოდა.

მწერალი რომანში უაღრესად დრამატულად წარმოგვიდგენს ღუნიბის ალყის ეპიზოდს, როცა შამილმა გადაწყვიტა გაჭიანურებული, ხანგრძლივი ომის შეწყვეტა და ტყვედ დანებება. დაძაბულ სიტუაციას კიდევ უფრო ამძაფრებს ბაისანგურ ბენოელის ემოციური სიტყვები შამილის მიმართ: - „გთხოვ, იმამო, ეს არ გააკეთო, შენ ხომ ამბობდი, რომ უმჯობესია მოკვდე, ვიდრე შენი მშობლიური მთები გაიურებს გადასცეო! ნუთუ შენ და შენი უღემები გვატყუებდით? ისინი ქორისგან დაშინებული ქათმებივით პირველები გაიქცნენ. ნუთუ შენც მათ ნაკვალევს გინდა გაჰყვე! აქამდე გმირი იყავი, იმამო. შენ თუ რუსებს დანებდები, მთები დაგწყევლიან“ (Айдамиров, 1996: 134). ბაისანგურ ბენოელის სიტყვებით მწერალმა მკაფიოდ გამოხატა რუსეთ-კავკასიის ომში დამარცხებით გამოწვეული გულისტკივილი და იმედგაცრუება. როგორც ა. აიდამიროვი მიუთითებს, შამილმა თავისი პოზიცია იმით ახსნა, რომ ხალხი ხანგრძლივი ომით დაიღალა, რომ მთის

საზოგადოებრივ მისგან მშვიდობის დამყარებას მოითხოვდნენ. თავისი გადაწყვეტილების გამო იმამა შენდობაც კი სთხოვა ბაისანგურს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ა. აიდამიროვი, როგორც სიტუაციების დიდოსტატი, მეტად ემოციური მხატვარია და მკითხველი რომანში, მთელი თხრობის განმავლობაში, განიცდის ემოციას (Сулейманова, 2008). ამ თვალსაზრისით შამილის დატყვევება რომანის ერთ-ერთ ამაღელვებელ ეპიზოდს წარმოადგენს: „და ომებისგან დაღლილი მოხუცი, მაგრამ ძველებურად დიდებული შამილი, თავდახრილი ქვემოთ მიემართებოდა. შამილს უკან, ბაისანგურ ბენოელისკენ, მეტი აღარ გაუხედავს, რადგან იცოდა, რომ ბაისანგური ზურგში არ ესროდა... ცალთვალა, ცალფეხა და ცალხელა ბაისანგური უკანასკნელად უყურებდა თავის ძვირფას იმამს, ერთ-ერთ ყველაზე დიდ ადამიანს, რომელიც კი ამ ჭაღარა მთებში ოდესმე დაბადებულა“ (Айдамиров, 1996: 134). შამილის მიმართ როგორც პერსონაჟების, ისე საკუთარ დამოკიდებულებას მწერალი ცალმხრივად არ განიხილავს. ყველა საკითხს სხვადასხვა რაკურსით, ურთიერთსაპირისპირო პოზიციებიდან უყურებს და ხშირად მკითხველს უტოვებს არჩევანის საშუალებას, თუ რომელ თვალსაზრისს მიანიჭოს უპირატესობა. ალბათ, სწორედ ამ მიზანს ემსახურება რომანში წარმოდგენილი უამრავი დიალოგი, რომლის მონაწილენი უმეტესად ურთიერთსაპირისპირო პოზიციებზე დგანან. რომანის ძირითადი ნაწილი სწორედ დიალოგებზეა აგებული. თუმცა ყველგან, სადაც კი ა. აიდამიროვი შამილის თემას ეხება, იგი მუდამ პატივისცემასა და სიმპათიას ამჟღავნებს კავკასიის თავისუფლებისთვის მეტროპოლი გმირის მიმართ.

რომანში ავტორს გამოყვანილი ჰყავს ის ჩეჩენი პერსონაჟებიც, რომლებიც თავის დროზე რუსულ არმიაში რუსეთის ხელისუფლების მხარეზე იბრძოდნენ. ასეთები იყვნენ კაპიტანი ბერსა ბარზოევი და პოლკოვნიკი ქასუმ ქურუმოვი. ბერსა ბარზოევს ბრწყინვალე კარიერა მოელოდა რუსულ ჯარში. ის მაშინ მსახურობდა გენერალ ლიდერსის არმიაში, როცა ფელდმარშალმა პასკევიჩმა 1849 წელს უნგრეთის აჯანყება სისხლში ჩაახშო. ბერსა ბარზოევმა მალევე მიატოვა რუსული არმია და კვლავ ჩეჩენი ხალხის მხარეზე გადავიდა, რათა, როგორც თვითონ ამბობდა, თავისი დანაშაული საკუთარი ხალხის წინაშე გამოესყიდა. მეორე ჩეჩენი ოფიცერი კი, პოლკოვნიკი ქასუმ ქურუმოვი, რუსების მხარეზე თვით ღუნიზის ალებისა და შამილის დატყვევების ოპერაციებშიც მონაწილეობდა. ქასუმ ქურუმოვი ფიქრობდა, რომ ჩეჩენები თვითონ იყვნენ დამნაშავე თავიანთ უბედურებაში. მისი აზრით, როგორ შეიძლებოდა ისეთ ყოვლისშემძლე „დერჟავსთან“ ბრძოლა, როგორც რუსეთი იყო, როცა მას მთის ხალხებში ცივილიზაცია შემოჰქონდა, რომლის დახმარებითაც ჩეჩენეთი უმოკლეს დროში მიაღწევდა იმას, რაც მან ათასი წლის მანძილზე ვერ შეძლო. ქასუმ ქურუმოვმა თავისი პოზიცია ბერსა ბარზოევთან საუბრისას შემდეგნაირად ჩამოაყალიბა:

„ - შენ ჯერ ახალგაზრდა ხარ და სისხლი გიდულს. გამიგე, მეც მინდა ჩემი ხალხი ბედნიერი ვიხილო. მაგრამ რა ბედნიერებას მოუტანს მას ფანატიკოსი მოლა ან შუა საუკუნეებში ჩარჩენილი თურქეთი, რომლებსაც ისინი ეთაყვანებიან? არა და ისევ არა! ჩეჩენეთი უნდა იყოს ორიენტირებული ევროპული ცივილიზებული სახელმწიფოებისკენ, უფრო სწორედ, რუსეთისკენ, რომელიც ყველა ასპექტით მასთან უფრო ახლოსაა, ვიდრე ყველა დანარჩენი... მხოლოდ რუსეთი მისცემს ჩეჩენეთის ხალხს სინათლეს, მშვიდობასა და სიმშვიდეს“ (Айдамиров, 1996: 209). ქასუმ ქურუმოვისა და ბერსა ბარზოევის საუბარმა, შეუძლებელია, ქართველ მკითხველს ერეკლე მეფისა და სოლომონ ლეონიძის დიალოგი არ გაახსენოს ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოემიდან „ბედი ქართლისა“. ორივე ნაწარმოებში ხალხის ბედი და ქვეყნის მომავალი წყდება. ორივე შემთხვევაში ქვეყანა კარგავს თავისუფლებას. პერსონაჟთა სიტყვებში კი მთელი დრამატიზმით იკვეთება თავისუფლებადაკარგული მცირერიცხოვანი ხალხების ტრაგიზმი.

მკითხველისთვის რომ გასაგები ყოფილიყო, ავტორმა რუსეთ-კავკასიის ომების თემა სხვადასხვა რაკურსით წარმოადგინა. ა. აიდამიროვი რომანში ასევე შეეხო ჩეჩენი ხალხის რუსეთთან დამოკიდებულების განსხვავებულ პოზიციას, რის მიხედვითაც, ქვეყანა ვერ გაუძლებდა განუწყვეტელ ბრძოლებს. მას მშვიდობიანი ცხოვრება, კულტურული და ეკონომიკური განვითარება სჭირდებოდა.

მსჯელობა. აბუზარ აიდამიროვი რომანში რუსეთ-კავკასიის ომების დასრულების ფონზე ჩეჩენეთში განვითარებულ მოვლენებს გვიხატავს. შესაბამისად მწერალმა გვერდი ვერ აუარა ე. წ. „ხანჯლების აჯანყებას“, რომელიც იმდროინდელი რელიგიური მოღვაწის ქუნთ-ჰაჯის სახელს უკავშირდება. მართალია, ქუნთ-ჰაჯი მშვიდობას ქადაგებდა და რუსეთთან ერთად კავკასიის მთიელების თანაცხოვრების წინააღმდეგ არ იყო, მაგრამ მისმა მზარდმა ავტორიტეტმა ცარიზმის ხელისუფლება დააფრთხო, ასპარეზზე „ახალი შამილის“ გამოჩენის შეეშინდა და უდანაშაულო მქადაგებელი დააპატიმრა. ქუნთ-ჰაჯის გათავისუფლების მოთხოვნით გამართული გამოსვლები მალევე სისხლისღვრაში გადაიზარდა.

ქუნთ-ჰაჯი (1830-1867) იყო სახალხო რელიგიური მოძრაობის ლიდერი ჩეჩენეთში. ის ბოლოს ვოლოგდის გუბერნიის, გადასახლებაში, გარდაიცვალა. ქუნთ-ჰაჯიმ შამილის იმამატის არსებობის ბოლო წლებში ჩამოაყალიბა სუფისტური მოძრაობა, რომელიც პირველ რიგში მშვიდობის სიყვარულს ქადაგებდა. ქუნთ-ჰაჯი მოუწოდებდა მორწმუნეებს არ ჩაბმულიყვნენ ძლევამოსილ იმპერიასთან თვითმკვლელ ომში, თუ იმპერია პირდაპირ არ ხელყოფდა ხალხის პატივსა და ღირსებას.

ისტორიული ცნობების მიხედვით, ხანჯლების აჯანყება მოხდა 1864 წლის 18 იანვარს. როგორც ა. აიდამიროვი აღწერს, სისხლისღვრა გამოიწვია პროვოკაციამ, რომელსაც აბრაც ვარასა და მაჩიკ-მოლას მიაწერენ. მათ შეძლეს ზიქრისტების დარწმუნება, თითქოს უსთაფს, ე. ი. ქუნთ-ჰაჯის, თავისი ზებუნებრივი ძალის საშუალებით წყლით გაეცხო რუსების თოფები და ისინი ტყვიებს ვეღარ გაისვრიდნენ. მოწოდებისთანავე მიურიდებმა თოფები გადაყარეს, რადგან იფიქრეს, რომ ისინი საჭირო აღარ იქნებოდა, ხანჯლები იმიშვლეს და ზიქრით გაემართნენ რუსი ჯარისკაცებისკენ. სამოცი მეტრის მანძილზე რომ მიუახლოვდნენ, ისინი სალდათებს ხანჯლებით ემგერნენ. მოწინააღმდეგე მხარემ ცეცხლის გახსნის გადაწყვეტილება მიიღო. ბრძოლა სულ რამდენიმე წუთს გაგრძელდა. ისტორიული ცნობების მიხედვით, მიურიდებმა დახოცილები, მათ შორის რამდენიმე ქალიც, ბრძოლის ველზე დატოვეს და თავს გაქცევით უშველეს, თუმცა სალდათებმა, ბრძანების შესაბამისად, გაქცეულებს ტყვიები დააყარეს. დახოცილთა საერთო რაოდენობა, სხვადასხვა მონაცემებით, ასიდან ოთხასამდე მერყეობდა.

როგორც ა. აიდამიროვის შემოქმედების მკვლევარები მიუთითებენ, მწერალი ხანჯლების აჯანყებას რომანში სინამდვილესთან დიდი მიახლოებით გადმოგვცემს. მკაფიოდ ჩანს, რომ მწერალს საგულდაგულოდ შეუსწავლია შალის ამბებთან დაკავშირებული ხალხური გადმოცემები და ისტორიული ცნობები. ხანჯლების აჯანყების სისხლიანი მოვლენები ა. აიდამიროვის რომანში დიალოგის სახით არის წარმოდგენილი. ჩეჩენი ყმაწვილი ბოლათი ამ შემზარავი ხოცვა-ჟლეტის ისტორიას რომანის პერსონაჟ მაკქალს უყვება. ბავშვის მიერ პირველ პირში თხრობა აღწერილ ამბავს მეტ დრამატიზმსა და მხატვრულ დამაჯერებლობას ანიჭებს (Айдамиров, 1996: 162).

ა. აიდამიროვი ხანჯლების აჯანყებას დიდ უგუნურებად და უაზრო სისხლისღვრად მიიჩნევს. მწერალი აშკარად ისტორიულ სინამდვილეს ასახავს, როცა რომანში ჩეჩენთა სასულიერო ლიდერის ქუნთ-ჰაჯის დაპატიმრების შემდეგ გამართულ საბჭოს შესახებ მოგვითხრობს. ა. აიდამიროვის ცნობით, საბჭოზე სოლთა-მურად ბენოელმა, ზალმა ზუმსოელმა და ვარა ათაგელმა მოითხოვეს, რომ რუსების წინააღმდეგ დაუყოვნებლივ დაეწყოთ აჯანყება. მათი აზრით, მოძღვრის დაპატიმრება ყველაზე ხელსაყრელი

სიტუაცია იყო აჯანყების დასაწყებად. მწერალი მიიჩნევს, რომ პატარა ჩეჩნეთს ძლევამოსილ იმპერიასთან საბრძოლველად ძალა არ ეყოფოდა. როგორც ზ. ხამიდოვი მიუთითებს, „თავის ნაწარმოებებში აბუზარ აიდამიროვი უცვლელად გმობდა სისხლისღვრას, ახსენებდა მკითხველს ჩეჩენი ბრძენის - ქუნთ-ჰაჯის მოწოდებას, რომ არასოდეს მოეგვარებინათ პრობლემები იარაღითა და ძალადობით“ (Хамидов, 2005). ა. აიდამიროვის აზრით, თავისუფლების მისაღწევად ჩეჩენები საჭირო დროსა და გარემოებას უნდა დალოდებოდნენ. ს. ჰ. ნუნუევი აბუზარ აიდამიროვს ქუნთ-ჰაჯის სამშვიდობო იდეების გამგრძელებლად მიიჩნევს, რადგან, მისი აზრით, „XX საუკუნეში სწორედ ა. აიდამიროვმა აიტაცა ქუნთ-ჰაჯის იდეოლოგია: თავისი ხალხის იმპერიასთან შეიარაღებული დაპირისპირების ავანტიურიზმისგან გადარჩენისა“ (Нунуев, 2012).

ა. აიდამიროვმა მრავალ ისტორიულ პირთან ერთად ნაწარმოებში წარმოადგინა ჩვეულებრივი, უბრალო ადამიანები, რომლებიც თავიანთი თვისებებითა და ქცევებით რეალობასთან დიდი მიახლოებით არიან დახატული. როგორც ჩანს, ავტორს სურდა, რომ რომანის მოქმედ პირად გამოეყვანა მთელი ხალხი, თავისი იდეალებითა და ტკივილებით. ჩეჩენი კრიტიკოსის ო. ჯამბეკოვის სამართლიანი შენიშვნით, რომანში, არ არის მთავარი გმირი და თხზულებას არა აქვს თანმიმდევრული სიუჟეტი (Джамбеков, Джамбекова, 2009: 30). მაგრამ ეს გარემოება არაფერს აკლებს ნაწარმოებს. პირიქით, მწერლის ამგვარი მხატვრული ჩანაფიქრით, რომანი „გრძელი ღამეები“ ბევრს იგებს. ის ხომ მთელი ხალხის ტრაგედიას ასახავს. იმ გარემოებას, რომ ნაწარმოებში არ გვხვდება ერთი გამოკვეთილი პერსონაჟი და მთავარი გმირი, ზოგიერთი კრიტიკოსი მწერლის პრინციპულ პოზიციად და ესთეტიკურ კრედოდ მიიჩნევს, რადგან ომი, რომელსაც მთიელები ცარიზმის წინააღმდეგ ეწეოდნენ, არ იყო მხოლოდ ერთი მუჭა ფანატიკოსებისა და სამხედრო-ფეოდალური ზედაფენის წამოწყებული, როგორც ამას ცარისტული და საბჭოთა ისტორიოგრაფია აცხადებდა. ზ. სულეიმანოვას აზრით, „აბუზარ აიდამიროვმა რომანში დამაჯერებლად აჩვენა, რომ ეს იყო სახალხო მოძრაობა, რომელიც მთის ხალხებმა წამოიწყეს იძულებით, მასობრივი განადგურების პერსპექტივის წინაშე წინააღმდეგობის გასაწყევად“ (Сулэйманова, 2008).

დოკუმენტურ მასალებზე დაყრდნობით, მწერალი რომანში აცოცხლებს ჩეჩნეთის საკითხთან დაკავშირებით მოღვაწე არაერთ ისტორიულ პირს, მათ შორის, თერგის ოლქის მმართველს მიხეილ ლორის-მელიქოვს, ოს გენერალ მუსა კუნდუხოვს, ოსმალეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს - ალი ფაშასა და სხვებს. რომანში მოქმედება იწყება ვლადიკავკაზში, თერგის ოლქის მმართველის სასახლეში. ჯერ ერთი წლიც არ იყო გასული მას შემდეგ, რაც თერგის ოლქს გენერალი მიხეილ ტარიელის ძე ლორის-მელიქოვი უძღვებოდა. ჩეჩნეთის დაპყრობის შემდეგ, სულ რაღაც ოთხი წლის განმავლობაში, ის უკვე მესამე ხელმძღვანელი იყო თერგის ოლქის ხელმძღვანელის თანამდებობაზე. იმპერია ახლა მთელ იმედებს ლორის-მელიქოვზე ამყარებდა, რადგან მის სამ წინამორბედს კონფლიქტის შედეგების მოსაგვარებლად თითქმის არაფერი გაუკეთებია. როგორც მწერალი მიუთითებს, ხელმწიფე-იმპერატორს მისი გამოცდილებისა და შორსმჭვრეტელობის იმედი ჰქონდა.

აბუზარ აიდამიროვი საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას ლორის-მელიქოვების წარსულზე, მათი გვარის ისტორიაზე. როგორც მწერალი მიუთითებს, ლორის-მელიქოვები მე-16 საუკუნეში საქართველოს სამხრეთ ნაწილში, ლორის მხარის მფლობელები იყვნენ. ლორე სპარსელების ხშირი თავდასხმების გამო არაერთხელ განადგურებულა. ლორის-მელიქოვები ხან ირანის შაჰს ემორჩილებოდა, ხან - ქართლის მეფეს. 1602 წელს ლორის-მელიქოვები იძულებული გამხდარან გამაჰმადიანებულიყვნენ და როცა ლორე კვლავ ქართული სამეფოს შემადგენლობაში შესულა, ისინი კვლავ ქრისტიანული ეკლესიის წიაღს დაბრუნებინან. ასე რომ, ლორის-მელიქოვებს წარსულში თავისი სიცოცხლისა და ქონების გადასარჩენად არა მარტო პოლიტიკური ორიენტაცია, არამედ რწმენაც არაერთხელ

შეუცვლიათ. ისინი მუდამ ერთგულად ემსახურებოდნენ მას, ვისაც ლორის მხარე ემორჩილებოდა, ეს ირანის შაჰი იქნებოდა, ოსმალეთის სულთანს თუ საქართველოს მეფე. ახალ პირობებში მათ ასევე თავდადებით დაიწყეს რუსეთის მეფის მსახურება, რის გამოც რუსეთის იმპერატორმა ლორის-მელიქოვებს რუსეთის იმპერიის თავადობა უბოძა.

რომანი მიხეილ ტარიელის ძე ლორის-მელიქოვისა და ცნობილი ოსი გენერლის მუსა კუნდუხოვის დიალოგით იხსნება. მათი საუბარი კავკასიური ომების დამთავრების შემდეგ შექმნილ სიტუაციას ეხება. ლორის-მელიქოვს ჩეჩენთი დენტის კასრს აგონებდა, საკმარისი იყო ერთი ნაპერწკალი და ის აფეთქდებოდა (Айдамиров, 1996: 265). რუსულ ადმინისტრაციას კარგად ესმოდა, რომ მხოლოდ მთიელი კავკასიელების ზედაფენის მოსყიდვით შედეგს ვერ მიაღწევდა, რადგან ჩეჩნებს თავადები და ხანები არ ჰყავდათ. თუმცა ა. აიდამიროვი რომანში იმაზეც მიანიშნებდა, რომ რუსული მმართველობა კავკასიაში ადგილობრივ ელიტას ეყრდნობოდა. სწორედ ამ მიზანით მწერალი რომანში საკმაოდ ვრცელ ადგილს უთმობს ქართველი თავადის მიხეილ ლორის-მელიქოვისა და ოსი გენერლის მუსა კუნდუხოვის მოღვაწეობის ამსახველ სცენებს, მათი პოლიტიკური და ფსიქოლოგიური პორტრეტის დახატვას.

როგორც ა. აიდამიროვი აღნიშნავს, ხანგრძლივი კავკასიური ომებით დაღლილი და სახნავ-სათესი მიწების გარეშე დარჩენილი მოსახლეობა სიღარიბით სულს ღაფავდა. მთიელ ხალხს არანაირი პერსპექტივა არ ჰქონდა, რომ ომამდელ სამეურნეო-ეკონომიკურ ცხოვრებას დაბრუნებოდა ან ე. წ. „ახალი წესრიგის“ შესაბამისად მოეხდინათ თავიანთი ყოფის რესტრუქტურისა. იმპერიამ შექმნილი სიტუაციიდან მათ ლამის ერთადერთი გამოსავალი დაუტოვა: მშობლიური მიწიდან აყრა და სამუდამოდ გადასახლება.

მწერალმა რომანში გამოკვეთა მუსა კუნდუხოვის განსაკუთრებული როლი მუჰაჯირობის მთელ პროცესში. აბუზარ აიდამიროვმა შექმნა უაღრესად დახვეწილი მხატვრული სახე ამ ცბიერი გენერლისა, რომელმაც შეძლო ჩეჩენი ხალხის ერთი ნაწილის მოტყუება, გადაბირება და მათი ოსმალეთის იმპერიაში გადასახლება, რათა ცარისტულ ხელისუფლებას გაადვილებოდა დაპყრობილი ტერიტორიების მართვა. მუსა კუნდუხოვმა სავსებით ობიექტურად შეაფასა შექმნილი სიტუაცია, რადგან ის ხედავდა, რომ ჩეჩენთმა ომში დაკარგა არა მხოლოდ საუკეთესო მიწები, არამედ მამაკაცების ნახევარი. ჩეჩნები ვერც ომამდელ საზოგადოებრივ წყობას დაუბრუნდებოდნენ და ვეღარც მშვიდობიანად ვეღარ იცხოვრებდნენ „ერთ ჭერქვეშ“ გამარჯვებულებთან ერთად. ეს იყო ჩიხი, საიდანაც გამოსავალს ჩეჩნებიც ეძებდნენ. მუსა კუნდუხოვის აზრით, ჩეჩნებს ორი გზა ჰქონდათ: ან დახოცილიყვნენ მტერთან უთანასწორო ბრძოლაში, ან ჩერქეზების მსგავსად თურქეთში წასულიყვნენ. ჩეჩნების ოსმალეთში გადასახლებას მუსა კუნდუხოვი თავის თავზე იღებდა. თავდაპირველად, მოლაპარაკების დასაწყებად მას სჭირდებოდა ბევრი ფული, შემდეგ - წერილი, რომლითაც სულთანს ჩეჩნებს თითქოს თავის ქვეყანაში ეპატივებოდა და მიწიერ სამოთხეს აღუთქვამდა. მუსა კუნდუხოვმა ლორის-მელიქოვთან ისიც განაცხადა, რომ პირადად თვითონ ჩავიდოდა კონსტანტინოპოლში მოსალაპარაკებლად, რადგან სულთნის კარზე ოფიციალურ პირებთან მას საუკეთესო ურთიერთობა ჰქონდა.

მართალია, მუსა კუნდუხოვი ხმამაღლა აცხადებდა, რომ მას არანაირი პირადი ამბიცია არ ამოძრავებდა და მხოლოდ იმპერიის წინაშე ერთგულება ალაპარაკებდა, მაგრამ მთლად ასე არ იყო. როგორც ის ამბობდა, ამით რუსეთის ხელისუფლებას კავკასიელ მთიელებთან ახალ ომს ააცილებდა, ხოლო ჩეჩნებს დაღუპვისგან იხსნიდა. სანაცვლოდ იგი მოითხოვდა, რომ თვითონ ჩასდგომოდა სათავეში ჩეჩენთა ოსმალეთში გადასახლებას, რადგან ამით არცთუ მცირე სამსახურს გაუწევდა იმპერიას. გარდა ამისა, ის თურქეთში უპირობოდ თავის ოჯახთან ერთად წასვლას მოითხოვდა.

ცხადია, მთელ ამ პროცესში მუსა კუნდუხოვს საკუთარი შორსმიმავალი მიზნები ამოძრავებდა. მას მიაჩნდა, რომ რუსეთის ხელისუფლება სათანადოდ აღარ უფასებდა იმპერიის წინაშე გაღებულ ღვაწლს. მას მონაწილეობა ჰქონდა მიღებული 1849 წელს

უნგრეთის რევოლუციის ჩახშობაში, ასევე კავკასიის დაპყრობაში და მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, როგორი ერთგულებითაც არ უნდა ემსახურა რუსეთისთვის, ხელისუფლება მის მიერ გაწეულ სიკეთეს მაინც ვერ დაინახავდა; როგორი გმირობაც არ უნდა ჩაედინა, დაბალი რანგის რუსი ოფიცრებიც კი მას და მისნაირებს მოთვინიერებულ მხეცებად მიიჩნევდნენ, რომლებიც წოდებისა და ფულისთვის საკუთარი ძმების სისხლსაც კი დაღვრიდნენ (Айдамиров, 1996: 32). სინამდვილეში კი მუსა კუნდუხოვს არც რუსეთის იმპერიის ბედი ანაღვლებდა და არც ჩეჩენი ხალხის უკიდურესად მძიმე მდგომარეობა. მან, როგორც საკმაოდ ჭკვიანმა ადამიანმა, განჭვრიტა, რომ კავკასიური ომების დამთავრების შემდეგ ბევრი რამ შეიცვლებოდა. ხვდებოდა, რომ ოს ალდარებთან ერთად, ისიც დაკარგავდა იმ პრივილეგიებსა და მნიშვნელობას, რომელიც მთავრობისგან რუსეთის მთიელ ხალხებთან ბრძოლების გამო ჰქონდა მინიჭებული. გარდა ამისა, ცხადი იყო, რომ რუსეთის ბატონობა ჩრდილოეთ კავკასიაში თანდათან სულ უფრო ძლიერი, ურყევი და სასტიკი გახდებოდა. მუსა გრძნობდა, რომ რუსეთის ხელისუფლებას მომავალში ის აღარ დასჭირდებოდა. იგი დარჩებოდა გენერლად, მაგრამ მყარი გარანტიებისა და მომავლის პერსპექტივის გარეშე. თანაც რუსეთში ბატონყმობა გაუქმდა და მალე ეს კანონი მის მშობლიურ ოსეთში, სკუტ-კოხის მამულშიც ამოქმედდებოდა. მაშინ რაღა იქნებოდა ოსი ალდარი ყმა-გლეხების გარეშე?

მუსა კუნდუხოვს სურდა, მიეზამა შორსმჭვრეტელი ჩერქეზი ფეოდალებისთვის, რომლებმაც ადრევე დატოვეს მშობლიური მთები და თავიანთ ყმებთან ერთად ოსმალეთში გადასახლდნენ. მუსა მიჰყვებოდა მათ მაგალითს, მაგრამ, როგორც ა. აიდამიროვი მიუთითებს, ის ამას აკეთებდა უკან დასაბრუნებული ხიდების დაწვის გარეშე. თუ ოსმალეთში რამე გაუთვალისწინებელი მოხდებოდა, მას უნდა ჰქონოდა შესაძლებლობა, რომ დაუბრკოლებლად დაბრუნებულიყო სამშობლოში. ა. აიდამიროვის აზრით, სწორედ ამიტომ აწყობდა იგი მთელ ამ სპექტაკლს.

აბუზარ აიდამიროვმა რომანში გვიჩვენა, თუ როგორ იყენებდნენ ცალკეული გავლენიანი ადამიანები მთელი ხალხის ტრაგედიას საკუთარი მიზნებისთვის. მუსა კუნდუხოვმა იცოდა, რომ, როგორც ყოფილ გენერალს, თავისი გეგმების სისრულეში მოსაყვანად თურქეთში დასჭირდებოდა ბრძოლაში გამოცდილი მეომრები. ჩეჩნები სწორედ ასეთი მეზობლები იქნებოდნენ. ჩეჩნების ორი სამხედრო პოლკით ის ცნობილი ფაშა გახდებოდა და მათი დახმარებით მის წინაშე ოსმალეთის იმპერიაში სასურველი კარი გაიღებოდა. როგორც ის ფიქრობდა, ჩეჩნური კავალერიის ერთი დივიზია მთელი გვარდიის ტოლფასი იქნებოდა, რადგან თუ თურქეთს ომი მოუწევდა რომელიმე ქვეყანასთან, ის, კუნდუხოვი, ჩეჩნებთან ერთად ტრიუმფალური სვლით მივიდოდა მესოპოტამიამდე, ეგვიპტემდე და არაბეთის უდაბნოებამდე. თურქეთს რუსეთთანაც არ ექნებოდა მარადიული მშვიდობა და აქ კი ყველა კარტი მისი, როგორც ჩეჩნების დივიზიის მეთაურის ხელში აღმოჩნდებოდა, რომელმაც სრულყოფილად იცოდა რუსული სამხედრო მეცნიერება, იცნობდა კავკასიას და თავად კავკასიელებს. მუსა კუნდუხოვმა კარგად იცოდა, რომ ჩეჩნებს სიკვდილივით სძულდათ რუსული მმართველობა, განა ეს არ იქნებოდა წარმატების გასაღები? მუსა კუნდუხოვი დარწმუნებული იყო, რომ „ბრწყინვალე პორტა“ დიდი სიხარულით მისცემდა მას ფაშის წოდებას. მას ურყევად სწამდა, რომ თავიდან საკმარისი იქნებოდა მხოლოდ პირველი ნაბიჯის გადადგმა, ხოლო დანარჩენი წინ თავისით წავიდოდა (Айдамиров, 1996: 231). მუსა კუნდუხოვმა მოახერხა რუსეთ-კავკასიის ომებში სახელგანთქმული და ხალხში პოპულარული ჩეჩენი მეომრების - საიდულასა და ალიხანის გადაბირება; მან დაარწმუნა ჩეჩენი მეთაურები, რომ მათ თურქეთში სამოთხე დახვდებოდათ და დაავალა პროპაგანდა გაეწიათ ხალხში ოსმალეთის იმპერიაში წასასვლელად.

მუსა კუნდუხოვმა თავისი მიზნების სისრულეში მოსაყვანად კონსტანტინოპოლში თურქეთის ხელისუფლებასთან მოლაპარაკება გამართა, სადაც ორივე მხარემ შეთანხმებას

მიადწია. რუსეთის ხელისუფლება ჩეჩნებს თურქეთში გაუშვებდა, ხოლო თურქეთის მთავრობა დათანხმდა, რომ მიეღო ისინი და დაესახლებინა მათთვის წინასწარ გამოყოფილ მიწებზე. მწერალმა გვიჩვენა, რომ ჩეჩენი ხალხის ბედი უცხო ქვეყნებში უცხო ადამიანებმა გადაწყვიტეს და პროცესები მუსა კუნდუხოვის სცენარით წარიმართა.

რომანი „გრძელი ღამეები“ გამოირჩევა ფართო პრობლემატიკით, რომელთა შორის თავისი მნიშვნელობითა და დრამატიზმით გამოირჩევა მუჰაჯირობის თემა. ა. აიდამიროვი რომანში აჩვენა, რომ მუჰაჯირობა იყო მსოფლიოს მაშინდელი წამყვანი სახელმწიფოების შეთქმულება კავკასიელი მთიელი ხალხების წინააღმდეგ. თავისი სამხედრო-სტრატეგიული მიზნებიდან გამომდინარე, ცარისტულ მთავრობას უნდოდა ჩრდილოეთ კავკასიის გაწმენდა თავისუფლებისმოყვარე, ამაყი და დაუმორჩილებელი მთიელებისგან, რადგან მას ჰქონდა ფართო კოლონიზაციის გეგმა. „ბრწყინვალე პორტას“ კი სურდა კავკასიელი მთიელების თურქეთში მიზიდვა და მათი გამოყენება, ერთი მხრივ, ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობების ჩასახშობად, ხოლო მეორე მხრივ, მათი გადასროლა რუსეთის წინააღმდეგ ამ ქვეყანასთან სამხედრო ოპერაციების დაწყების შემთხვევაში.

მუსა კუნდუხოვმა ძალიან კარგად იცოდა, თუ როგორ მოუსავლეთშიც უპირებდა ჩეჩნებს გაგზავნას. მას ოფიციალური წყაროებიდან მიღებული ჰქონდა ზუსტი ცნობები ჩრდილოეთ კავკასიის დასავლეთი ნაწილიდან ოსმალეთის იმპერიაში გადასახლებული მუჰაჯირების მდგომარეობის შესახებ. ამ ცნობას ალბათ არც არავინ დაიჯერებდა, სანამ საკუთარი თვალთ არ ნახავდა ნახევრად შიშველ, გამვალტყვევებულ, შიმშილისგან გაფითრებულ ადამიანებს. როგორც ა. აიდამიროვი მიუთითებს, „კავკასიის ამაყი არწივები თურქეთის ქალაქების ქუჩებში შიმშილისგან იხოცებოდნენ“ (Айдамиров, 1996: 13). მუჰაჯირთა სავალალო ყოფის შესახებ სიმართლეს ავრცელებდნენ ის კავკასიელებიც, რომლებმაც სასწაულებრივად მოახერხეს მათთვის გამზადებული ჯოჯოხეთიდან მშობლიურ მთებში დაბრუნება.

ა. აიდამიროვს რომანში მოჰყავს ნაწყვეტი ოსმალეთის იმპერიაში საფრანგეთის საელჩოს ექიმის, ბაროცის ჩანაწერებიდან, საიდანაც ვიგებთ შემაძრწუნებელ ისტორიებს მუჰაჯირთა მდგომარეობის შესახებ: „ყოველ ნაბიჯზე გვხვდებიან ავადმყოფები და მომაკვდავები; მიცვალებულთა გვამები ყრია ქალაქის კარიბჭესთან, მაღაზიების წინ, ქალაქის ქუჩებში, ხეების ქვეშ, სკვერებსა თუ ბაღებში. ყოველი სახლი, ქუჩის ყოველი კუთხე, ყოველი ბაღი, რომლებიც დაკავებული აქვთ ემიგრანტებს, ეპიდემიის გავრცელების ბუდედ არის გადაქცეული“ (Айдамиров, 1996: 287).

მას შემდეგ, რაც ჩრდილოეთ კავკასიის დასავლეთი ნაწილიდან თურქეთში ჩაყვანილი მუჰაჯირები უმწეო მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, ოსმალეთის იმპერიაში მონობით ვაჭრობა კატასტროფულად გაიზარდა: თერთმეტი-თორმეტი წლის ბავშვების ყიდვა ოცდაათ და ორმოც მანეთად შეიძლებოდა. ადგილობრივი ფეოდალები უმშვენიერეს კავკასიელ გოგონებს სულ რაღაც სამოც-ოთხმოც მანეთად ყიდულობდნენ. არცთუ იშვიათად გამოჩნდებოდა ხოლმე ნაყიდი ორმოცი-ორმოცდაათი ქალისგან შემდგარი მთელი პარტია, რომელიც ერთ მფლობელს ეკუთვნოდა. როგორც მწერალი მოგვითხრობს, ტრაპიზონის გენერალ-გუბერნატორმა ემინ მუხლის ფაშამ თავისი სიძე კონსტანტინოპოლში გაგზავნა ას ოცდაათი ჩერქეზი მონის თანხლებით, რომლებიც განკუთვნილი იყო თურქეთის დედაქალაქის გავლენიანი ადამიანებისთვის საჩუქრად (Айдамиров, 1996: 288).

სამხედრო სამსახურში მიღების მიზნით თურქეთის ხელისუფლებამ მუჰაჯირი მამაკაცების მონებად გაყიდვა აკრძალა. ოსმალეთის იმპერიის კანონების მიხედვით, რადგან სამხედრო სამსახურში მხოლოდ დაუქორწინებელ მამაკაცებს იღებდნენ, ბევრი ჩერქეზი იძულებული გახდა საკუთარი ცოლ-შვილი მონებად გაეყიდა და თვითონ კი სამხედრო სამსახურში შესულიყო. როგორც ა. აიდამიროვი აღნიშნავს, კავკასიელი

მთიელების ისტორიაში უდიდესი ტრაგედია დასრულდა იმით, რომ გადასახლებული მოსახლეობის ნახევრი გაწყდა: ზოგი გზაში დაიღუპა, ზოგი ევქსინის პონტოს ტალღებმა შთანთქა, ზოგიც შიმშილმა და სხვადასხვა სახის ეპიდემიამ იმსხვერპლა. ცოცხლად გადარჩენილი ქალებისა და ბავშვების 15 პროცენტი მონებად გაყიდეს; ხოლო ის მუჰაჯირები, რომლებიც ამ სამინელებას გადაურჩნენ, მცირე აზიაში, ბალკანეთში, მესოპოტამიასა და ჩრდილოეთ აფრიკაში გაიფანტნენ.

მწერალმა ამხილა ოსმალეთის იმპერიის უმაღლესი თანამდებობის პირების უსულგულო დამოკიდებულება კავკასიელი მუჰაჯირების მიმართ. ოფიციალური თურქეთის ერთადერთ მოთხოვნად ისლა რჩებოდა, რომ ჩეჩნები ოსმალეთში უნდა წასულიყვნენ თავიანთი ქონებით, პირუტყვითა და იარაღით, თანაც ხმელეთით და არა ზღვით, როგორც - ჩერქეზები. ამის პარალელურად კი ჩეჩნეთში ათასგვარი ჭორი ვრცელდებოდა. ხალხი რას აღარ ამბობდა: ერთნი ამტკიცებდნენ, რომ გაზაფხულის დადგომისთანავე ყველა ჩეჩენ მამაკაცს რუსები სალდათში წაიყვანდნენ, იქ მათ ღორის ხორციტ გამოკვებავდნენ და გააურებად აქცევდნენ. სხვები ირწმუნებოდნენ, რომ მალე ყველას ციმბირში უკრავდნენ თავს, მათ მიწებზე კი რუსებს დაასახლებდნენ (Айдамиров, 1996: 327). ამავდროულად ემისრები ხალხში წერილებს ავრცელებდნენ, რომლებიც თითქოს ოსმალეთის იმპერიის ფადიშაჰს გამოეგზავნოს. წერილის მიხედვით, თურქეთის სულთანს კავკასიის მთის მაჰმადიან მოსახლეობას „ალაჰის ქვეყანაში“ მიწიერ სამოთხეს ჰპირდებოდა. კიდევ უფრო გაძლიერდა სასულიერო პირების მხრიდან პროპაგანდა, რათა ჩეჩნებს დაეტოვებინათ სამშობლო და ოსმალეთში გადასახლებულიყვნენ.

არაერთმა მოწოდებამ, პროპაგანდამ და სამშობლოში დარჩენის სრულმა უპერსპექტივობამ თავისი გაიტანა. 22 ათასი ჩეჩენი ოსმალეთის იმპერიაში გადასახლდა. როგორც ბ. ატაბაევა მიუთითებს, ა. აიდამიროვმა ჩეჩნების ოსმალეთში გადასახლების შესახებ სულ პირველად ჭაბუკობის წლებში შეიტყო ქართველი ისტორიკოსის შ. მეგრელიძის წიგნიდან „საქართველო რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წლების ომში“ (Меგრелидзе, 1953). იმ დღიდან მოყოლებული მწერალი ღიად და მალულად აგროვებდა ჩეჩენტა მუჰაჯირობის ამსახველ მასალებს, რომელიც უაღრესად მაღალი მხატვრული ოსტატობით წარმოადგინა თავის რომანში „გრძელი ღამეები“ (Атабаева, 2016). ნაწარმოებში ასახულ ისტორიულ მოვლენებს შორის მუჰაჯირობის თემას ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია.

დასკვნა. აბუზარ აიდამიროვმა რომანში „გრძელი ღამეები“ მხატვრული განზოგადებით წარმოადგინა ჩეჩენი ხალხის ისტორიის უმნიშვნელოვანესი მოვლენები: რუსეთ-კავკასიური ომები, „ხანჯლების აჯანყება“ და მუჰაჯირობა. თითოეულ საკითხს ავტორი ევროპისა და მსოფლიო ისტორიის კონტექსტში განიხილავს. თითოეულ მათგანზე ნაწარმოებში გრანდიოზული, უაღრესად დრამატული სურათი იხატება. აბუზარ აიდამიროვმა რომანში აჩვენა, რომ XIX საუკუნეში ჩეჩენი ხალხის უბედურების მიზეზი იყო როგორც დიდ იმპერიებს შორის გარიგება, ისე ჩეჩნურ საზოგადოებაში მიმდინარე სოციალური პროცესები, რომელმაც თავიდან ვერ ააცილა ხალხს ვერც რუსეთთან ომი და ვერც ოსმალეთში გადასახლება.

ნაწარმოებში ავტორი არაერთ ეპიზოდში ქმნის უაღრესად დამაბულ და გამოუვალ სიტუაციას, როცა პერსონაჟი და ხშირად მთელი საზოგადოებაც დგება არჩევანის წინაშე: ღირსება თუ სიკვდილი. ავტორს მიზანმიმართულად შემოაქვს თბრობაში ტრადიციული ელემენტები, რომლებიც ავალდებულებდა ხალხს, რომ თვით ყველაზე მძიმე და კრიტიკულ სიტუაციაშიც კი არ დაეკარგა პატივი და ღირსება, თუნდაც იგი დალუპვის ფასად დასჯდომოდა.

აბუზარ აიდამიროვის რომანი პირველ რიგში უაღრესად საინტერესო მხატვრული ნაწარმოებია. მწვავე სოციალური და პოლიტიკური საკითხების გარდა, ნაწარმოები

ყურადღებას იქცევს მძაფრი სიუჟეტებით, პერსონაჟთა განსხვავებული ტიპებით, იმდრონდელი სახელმწიფო მოღვაწეების პოლიტიკური პორტრეტებით. აბუზარ აიდამიროვის რომანი „გრძელი ღამეები“ მსოფლიო ლიტერატურაში რუსეთ-კავკასიის ომებსა და მუჰაჯირობის თემაზე დაწერილი ერთ-ერთი საუკეთესო ნაწარმოებია.

გამოყენებული ლიტერატურა

- Айдамиров, А. А. (1996). *Долгие ночи*. Роман (пер. с чеченского). Москва: изд. «Арграф».
- Атабаева, Х. С. (2016). Судьба Абузара Айдамирова и его романа «Долгие ночи». *Молодой учёный*. Грозный: <https://cyberleninka.ru/article/n/sudba-abuzara-aydamirova-i-ego-romana-dolgie-nochi/viewer> (29. 10. 2023)
- Баматалиев, И. (2019). Абузар Айдамиров – народный писатель и прижизненный классик. *Вести Чеченской республики*. Грозный: 8. 11. 2019. <https://vesti095.ru/2019/11/abuzar-ajdamirov-narodnyj-pisatel-i-prizhiznennyj-klassik/> (29. 10. 2023).
- Джамбеков, О. А. Джамбекова, Т. Б. (2009). Историзм и фольклорные истоки трилогии Абузара Айдамирова «Долгие ночи». *Вестник Адыгейского государственного университета*. №4. <https://cyberleninka.ru/article/n/istorizm-i-folklornye-istoki-trilogii-abuzara-aydamirova-dolgie-nochi> (29. 10. 2023).
- Джамбеков, О. А. (2015). Некоторые особенности структуры и поэтики трилогии Абузара Айдамирова «Долгие ночи» в контексте интертекстуальных связей. *Гуманитарные исследования*. №4 (56). [https://humanities.asu.edu.ru/files/4\(56\)/100-104.pdf](https://humanities.asu.edu.ru/files/4(56)/100-104.pdf) (29. 10. 2023).
- Мегрелидзе, Ш. (1953). *Грузия в русско-турецкой войне 1877-1878 гг.* Москва.
- Нунуев, С-Х. М. (2012). Абузар Айдамиров, Духовный лидер эпохи. *Нохчала*. Грозный: <https://nohchalla.com/history/chrono-history/1467-a-aydamirov-duhovniy-lider-epohi> (29. 10. 2023)
- Сулейманова, З. Х. (2008). Из страниц истории чеченской литературы (о творчестве А. Айдамирова). *Общественные и гуманитарные науки*. Дагестанский государственный педагогический университет. Махачкала: <https://cyberleninka.ru/article/n/iz-stranits-istorii-chechenskoj-literatury-o-tvorchestve-a-aydamirova/viewer> (29. 10. 2023)
- Хамидов, З. (2005). На смерть народного писателя. *Кавказский Узел*. 9. 06. 2005. <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/76752> (29. 10. 2023).

REFERENCES

- Ajdamirov, A. A. (1996). *Dolgie nochi [Long nights]*. Novel. (translated from Chechen). Moscow: Publishing House «Argraf».
- Atabaeva, H. S. (2016). Sud'ba Abuzara Ajdamirova i ego romana «Dolgie nochi» [The fate of Abuzar Aidamirov and his novel “Long Nights”]. *Molodoj uchjonyj [Young scholar]*. Grozny: <https://cyberleninka.ru/article/n/sudba-abuzara-aydamirova-i-ego-romana-dolgie-nochi/viewer> (29. 10. 2023)
- Bamataliev, I. (2019). Abuzar Ajdamirov – narodnyj pisatel' i prizhiznennyj klasik [Abuzar Aidamirov is a national writer and a lifetime classicist]. *Vesti Chechenskoj respubliki [News of the Chechen Republic]*. Grozny: 8. 11. 2019. <https://vesti095.ru/2019/11/abuzar-ajdamirov-narodnyj-pisatel-i-prizhiznennyj-klassik/> (29. 10. 2023).
- Dzhambekov, O. A. Dzhambekova, T. B. (2009). Istorizm i fol'klornye istoki trilogii Abuzara Ajdamirova «Dolgie nochi» [Historicism and folklore origins of Abuzar's Aidamirov's trilogy

- "Long Nights"]. *Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta [Adyghe state university newspaper]*. №4. <https://cyberleninka.ru/article/n/istorizm-i-folklornye-istoki-trilogii-abuzara-aydamirova-dolgie-nochi> (29. 10. 2023).
- Dzhambekov, O. A. (2015). Nekotorye osobennosti struktury i pojetiki trilogii Abuzara Ajdamirova «Dolgie nochi» v kontekste intertekstual'nyh svjazej [Some features of the structure and poetics of Abuzar Aidamirov's trilogy "Long Nights" in the context of intertextual connections]. *Gumanitarnye issledovanija [Humanities studies]*. №4 (56). [https://humanities.asu.edu.ru/files/4\(56\)/100-104.pdf](https://humanities.asu.edu.ru/files/4(56)/100-104.pdf) (29. 10. 2023).
- Megrelidze, Sh. (1953). *Gruzija v rusko-tureckoj vojne 1877-1878 gg. [Georgia in the Russian-Turkish War of 1877-1878]*. Moscow.
- Nunuev, S-H. M. (2012). Abuzar Ajdamirov, Duhovnyj lider jepohi [Abuzar Aydamirov, Spiritual leader of the era]. *Nohchalla [Chechen moral code]*. Grozny: <https://nohchalla.com/history/chrono-history/1467-a-aydamirov-duhovnij-lider-epohi> (29. 10. 2023)
- Sulejmanova, Z. H. (2008). Iz stranic istorii chechenskoj literatury (o tvorcestve A. Ajdamirova) [From the pages of the history of Chechen literature (about the work of A. Aidamirov)]. *obshhestvennye i gumanitarnye nauki [Social Sciences and Humanities]*. Dagestan State Pedagogical University. Makhachkala: <https://cyberleninka.ru/article/n/iz-stranits-istorii-chechenskoy-literatury-o-tvorcestve-a-aydamirova/viewer> (29. 10. 2023)
- Hamidov, Z. (2005). Na smert' narodnogo pisatelja [On the death of a national writer]. *Kavkazskij Uzel [Caucasian Knot]*. 9. 06. 2005. <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/76752> (29. 10. 2023).